

Sanatorium. Författaren Motzi Eklöf framhåller den inre vårdmiljöns betydelse och utgår från läkarens hälsofrämjande mission för själslig hälsa och kroppslig vård. Undervisningen av vårdpersonalen var speciellt inriktad på omvårdnad.

Patienter har sökt sig till Hultafors Hälsocenter för att få vila, rekreation, rehabilitering, konvalescens eller sjukdomsbehandling av olika slag. 2002 måste detta dock läggas ner på grund av ekonomiska svårigheter.

Boken behandlar samspelet mellan natur, komplexa verksamheter och samhälle. Sanatorier och kurorter får sin plats i medicinhistorien genom de läkare som utformat och genomfört vårdprogrammen. Samspelet mellan patienter och vårdare framgår ur läkarnas synvinkel, men inte direkt i patientperspektiv. Vad har behandlingarna inneburit och betytt för självuppfattningen? Hur uppstod kontakter mellan patienter? Hur speglades samhället i mötet mellan hemmets och sanatoriets vardagsmiljö?

Läsningen väcker många frågor som berör Naturen och Samhället men ligger utanför medicinhistoria. Det rika illustrationsmaterialet är en tillgång.

Ingrid Nordström, Lund

Kriget som aldrig kom – 12 forskare om kalla kriget. Andreas Linderöth (red.). Marinmuseum, Karlskrona 2010. 224 s., ill. ISBN 978-91-633-8547-6.

Boken har utgivits i samband med att Marinmuseum i Karlskrona den 5 juni 2010 invigde utställningen *Ytspänning – kallt krig i Östersjön 1979–89* som tar upp den svenska marinens perspektiv på kalla krigets sista decennium och kontrasterna mellan det civila och det militära samhället.

Tolv forskare har medverkat i boken. Tio av dem är födda på 1970-talet, förutom en som är född på 1930-talet och en på 1950-talet. Huvuddelen har inte upplevt kalla kriget under den mest kraftfulla tiden och det är kanske ett skäl till deras historiska intresse för denna epok. Kalla kriget blev mycket tydligt under 1980-talet, då dessa författare var tonåringar, bl.a. på grund av den grundstötta sovjetiska ubåten utanför Karlskrona.

Kalla kriget brukar sägas vara tiden från andra världskrigets slut och fram till 1990 då kommunismen i Östeuropa och Berlinmuren föll och de båda tyska staterna återförenades. Stormaktspolitiken påverkade vardagen i Sverige och befolkningen förbereddes på

att det kunde bli krig.

Det är märkligt att det är bortglömt i det allmänna medvetandet. Det har växt upp en generation som inte själva har upplevt kalla kriget. Delar av Östersjöns stränder var mycket slutna under den perioden, men Östersjön kan återigen bli en lika viktig kommunikationsled för handel och kultur som före andra världskriget. Den händelse som visade att något höll på att hända i östblocket var när fackföreningen Solidaritet bildades i Polen 1980. Sverige kom att spela en aktiv roll i Solidaritetets utveckling, särskilt som LO stödde aktivisterna.

Begreppet järnridån användes redan under första världskriget för att beteckna motsättningar mellan olika länder och mellan Västeuropa och Sovjet under mellankrigstiden. Det var Winston Churchill som gjorde begreppet populärt vid ett tal år 1945. Till slut blev det beteckningen på gränsen mellan de två supermakterna. I Västeuropa ansågs järnridån vara en barriär som höll innevanorna i öst fångna medan man i öst betraktade den som ett skydd mot fienden i väst. Järnridån var en av de hårdast bevakade gränserna i världen. Den krävde en enorm arbetsinsats med alla vaktfunktioner, som t.ex. att stränderna krattades för att upptäcka otillåtna fotgängare. Även i Sverige fanns förbjudna kustområden.

I boken har författarna analyserat kalla krigets inverkan på samhället och händelser som medverkade till dess upplösning. Den militära situationen och militärstrategin runt Östersjön på 1980-talet förklaras. Särskilt i öst var militären osäker på hur Sverige, som officiellt var neutralt, skulle agera vid en militär kris. Det har dock framkommit att de östtyska och sovjetiska militära underrättelsetjänsterna inte förväntade sig att Sverige skulle agera militärt.

Underrättelse och spionage var viktiga funktioner i det kalla kriget. Båda sidor sände ut personer på uppdrag och båda sidor värvade informatörer bland motpartens medborgare. Denna verksamhet ledde till en ömsesidig misstro som i sig förvärrade hotet. Signalspaning var viktig och man tänker osökt på den nedskjutna svenska DC 3:an 1952.

De geografiska avstånden var korta och det gällde att agera snabbt. Militären förväntade sig stora förluster i antalet stupade soldater. Ubåtsvapnet var viktigt för alla stater runt Östersjön och det antyds om intrång långt in i fiendens vatten från båda sidor.

I terrorbalansen uppfattades atombomben som ett skydd även för Sverige. Underförstått var Sverige skyddat av USA. Åsikterna om varifrån hotet kom skilde

sig mellan socialdemokraterna, som ansåg att hotet bestod i kapprustningen och ett hotande kärnvapenkrig, och moderaterna som ansåg att Sovjet förberedde ett angrepp på Sverige och denna ståndpunkt stöddes av ett antal marinofficerare. Samtidigt var vänster- och högerextremister aktiva i debatten. Terroristhot var inte aktuellt på den tiden men vissa politiska organisationer i Sverige ansågs farliga.

Under det kalla kriget var Sverige en av världens mest försvarsförberedda nationer. Militärt och ekonomisk satsade Sverige på självförsörjning och ett starkt civilförsvar. Sverige hade ett stort antal befäl i reserven. Hemvärnet räknade 100 000 frivilliga fram till slutet av 1980-talet och det fanns flera andra frivilligorganisationer.

I en uppsats undersöks rapporteringen av det kalla kriget under 1980-talet hos två lokala dagstidningar, Sydöstran och Blekinge läns tidning. En slutsats är att militären sällan granskades kritiskt i någon av tidningarna. Kanske var den lokala förankringen för stark med tanke på flottbasen i Karlskrona.

I krig kan oron och rädslan för fienden sätta fart på dramatiken. En natt under andra världskriget trodde Los Angeles-bor att man var utsatta för ett japanskt anfall och en hysterisk situation uppstod när militären började skjuta. På 1980-talet påstod sig människor i Karlskrona ha sett fienden på svenskt område och man rapporterade om ubåtar. Fortfarande spekuleras allmänt om U137 var en felmanövrering eller ett medvetet intrång. Vissa anser att västvärlden låter sig luras av det ”militärindustriella komplexet” som behöver en fiende för att finansiera sin verksamhet. De flesta svenskar kom aldrig i direkt kontakt med kalla kriget till skillnad mot vissa svenska militärer som kom mycket nära öststaternas styrkor i Östersjön.

Oftast är det män som varit soldater medan kvinnor engagerat sig i fredsörelser eller blivit krigets offer. Att beväpna kvinnor var kontroversiellt. Däremot ansågs kvinnor väl lämpade i frivilliga försvarsorganisationer där de utförde militärt arbete. Kvinnornas medverkan gjorde att militären framstod som ett folkförsvar. Successivt öppnades militära befattningar för kvinnor under 1980-talet.

Längs Östersjöns kuster fanns garnisonsorter som var anlagda för den militära personalen, men där bodde även civila. Dessa samhällen var mer eller mindre slutna för utomstående. I garnisonsorterna fanns en klassindelning som var kopplad till den militära tillhörigheten formad utifrån de militära graderna.

Skriften ”Om kriget kommer” kom ut första gången 1943 och sedan i uppdaterade versioner 1952 och 1961. De var en av de tre svenska krigstidsparollerna från 1940-talet som överlevde beredskapstiden. De andra två var ”Spionen lägger pussel” och ”En svensk tiger”. ”Om kriget kommer” var olycksbådande men visade vad var och en kunde göra om kriget bröt ut. Efterkrigstidens svenska civilförsvarsorganisation har kritiserats av fredsörelsen för att den inte skapade sann trygghet. Resultatet blev dock ett gemensamt svenskt förhållningssätt till världen, svenskt vardagsliv, folkhemmet och staten.

Nedlagda försvarsanläggningar från kalla krigets dagar börjar betraktas som kulturminnesmärken. Försvarsmaktens nedläggningsplan för åren 2001–2009 var mycket omfattande i betraktande av vad de olika militära anläggningarna kostat i byggnation, drift, underhåll, modernisering och avveckling. Även civila myndigheter som varit förberedda på krig har lagt ned sina anläggningar. Oftast är svenskarna omedvetna om allt som försvunnit eftersom anläggningarna har varit hemliga eller haft besöksförbud. Riksantikvarieämbetet har utarbetat bevarandeplaner 1996, 2000 och 2007, men väldigt få objekt har förklarats som byggnadsminne främst på grund av underhållskostnaderna. Dessutom krävs en utarbetad pedagogik för att förmedla anläggningens funktion i totalförsvaret. Försvarsanläggningarna saknar ett arkitektoniskt värde och en djupare förankring i det folkliga minnet. I Sverige till skillnad mot andra länder som deltagit i krig saknar krigsminnet ett folkligt symbolvärde.

Det kalla krigets försvarsanläggningar kan bli turistattraktioner och rum för upplevelser. Det inrättas upplevelsecenter där man kan arrangera konserter, företageevenemang och krigsrollspel. Numera är flera försvarsmuseer anslutna till nätverket SMHA, Sveriges militärhistoriska arv, som arbetar för att göra försvarsanläggningar till turistmål. Ett sådant exempel är det bergum under Skeppsholmskyrkan i Stockholm som marinens stridsledningscentral byggde under andra världskriget. Inredningen revs på 1990-talet. Där visade Östasiatiska museet utställningen av den kinesiska terrakottaarmén 2010. Statens fastighetsverks satsning på ”Hemliga rum”, som även gått som teveserie, visar att det går att locka besökare med en relativt enkel dramaturgi. Återanvändning kan uppstå spontant och fungera som frizoner, ”upphittade rum” där ungdomar kan få utlopp för sin kreativitet.

Krigsspel är realistiskt framställda och kontroversi-

ella. Vissa personer anser att man skall satsa på fredsaktiviteter. Frågan är om lek kan uppmuntra till en fördjupad förståelse. Exempelvis har en underjordisk radio- och tevestation utanför Vilnius blivit en turistattraktion. I ”Sovjet Bunker 1984 – Underground Museum of Socialism” blir besökarna utsatta för förtryck i sovjettidens anda och föreställningen avslutas med en middag.

Bokens uppsatser ger en god helhetsbild av det kalla krigets inverkan på Sverige och uppsatserna passar väl

sammans som kapitel som behandlar olika aspekter även om de har olika författare. Som läsare slås man av den dramatik som det spända militära läget orsakade under det kalla kriget fast det civila vardagslivet pågick vid sidan om. Trots det militära hotet upplevde man en trygghet. Bokens bilder ger ett krigiskt intryck som förstärker intrycket av krigshot.

Göran Sjögård, Lund